

KAS RAAMATUGA UUDE AASTATUHANDESSE?

Anne Valmas

Eesti Akadeemiline Raamatukogu

Aasta 2000 tahab olla pidulik kokkuvõte sellest ühes mõttes siiski ilusast ajastust — raamatusajandist Eestis ja maailmas, ütleb lõppeva sajandi viimases “Keeles ja Kirjanduses” Hando Runnel. Muidugi on raamat vanem kui sajand ja selle mõju kogu maailma-kultuuri arengule on raske alahinnata. Ja veel kord Runnelile viidates — just raamatutarkus kasvatab meid headeks, tarkadeks, kõlbelisteks inimesteks. Kuid ohtu raamatu osatähtsuse vähenemisele ennustatakse aina sagedamini. Arvata ja ennustada võib paljugi, ent oma-moodi pöördelisel ajal elame tõepoolest. Ükskõik kui suured arvutisõbrad me ka oleme, ilma raamatuta on raske hakkama saada, kui trükisõnast lugu peame. Ja vastupidi — üha raskemaks läheb elu ilma arvutita nii kirjutaval kui ka lugeval inimesel.

Raske öelda, kas eestlane loeb üldiselt rohkem või vähem kui kümme aastat tagasi, kuid selge on, et koju ostab ta kirjandust tunduvalt vähem. Ühtelugu suletakse raamatupoode, kodudes leidub ahtamalt raamatuid, kui neid üldse on, ja laste side raamatuga lõdveneb. Peresid, kus raha napib, on liiga palju ning seal pole ei raamatut ega arvutit. Jõukatel aga ei jää arvuti kõrval tihti raamatutele enam ruumi, sest pealesurutav mõtteviis ütleb ju, et internet toob maailma koju kätte. Kahju neist inimestest, kel jääb olemata oma lapsepõlve lemmikraamat, kelle tundeelus pole kohta raamatul, mille kaanepildid ja värvikad leheküljed kangastuvad kogu elu. Olemata jääb ülev tunne keerata lehte ja põnevusega oodata uusi sündmusi, pilte. Kas seda vahetut kontakti paberiga saab asendada tuim sinine ekraan?

Ka raamatukogudele on ennustatud lõppu niisugusel kujul, nagu neid siiaaani tunneme. Ometi loetakse raamatukogudes järjest rohkem. Ajalehed ja ajakirjad loetakse räbaleteks, teame pikki järjekordi ilukirjandusele ja õppekirjanduse nappust. Ja see on nii mitte ainult meil Eestis, vaid ka laias maailmas, kus arvutiasjandus palju kauem kasutusel ja kättesaadavam kui siin.

Kuid paratamatult mõjutab uus aeg järjest sügavamalt raamatukogude tänapäeva ja tulevikku, tõrjudes eemale nostalgilised tunded raamatu ilust ja võlust. Enam ei räägita lõputult ruumipuudusest kogudes ja seda mitmel põhjusel — raamat maksab ja ruum maksab ning mõlema arvel tuleb kokku hoida. Ruumi tuleb otstarbekalt kasutada ja seda saab ja tuleb teha kogusid otsustavamalt puhastades. Me ei pea enam hoidma mittekasutatava veneaegse raamatu mitmeid eksemplare ja vananenud perioodikat erinevates Eesti raamatukogudes. Koostöö raamatukogude vahel omandab laiema tähenduse, sest meie ühist Eesti riigi raha tuleb sihipäraselt kasutada. Aeg on meilgi eneselt küsima hakata, missugune on ühe raamatu hoidmise hind, ja nii mõnedki vanad otsused väärivad ülevaatamist.

Uue võrkeelse teaduskirjanduse tellimine nõuab tõsist koordineeritust, eriti kehtib see hirmkalli perioodika kohta. Esimesed sammud selles suunas on tehtud. Firma EBSCO vahendusel hangiti komplekt elektronajakirju, mida kasutavad kõik teadusraamatukogud. Uusi pakkumisi tuleb üha juurde ja meie kohus on langetada õigeid otsustusi. Järjest rohkem peame mõtlema kokkulepetele ning mitte ainult Eesti raamatukogude vahel, vaid ka laiemalt, naaberriikide vahel. Arvutiajastu üheks oluliseks märksõnaks peakski olema koos-

töö. Kui suudaksime selle juures olla üksteise suhtes sallivad ja mõistaksime, et kui ühel raamatukogul on raha kirjanduse muretsemiseks pisutki rohkem kui teisel, siis tähendab see, et meil kõigil on raha rohkem ja võidame me kõik, eelkõige lugeja, asugu ta siis Tartus, Tallinnas või Narvas. Kõik me vajame rohkem teavet maailmast ja arvutiajastu annab selle päris lihtsalt kätte.

Kuigi mikrofilmimine ja digiteerimine annab ruumi osas suurt kokkuhoidu, loobub lugeja vanade ajalehtede sirvimisest väga vastumeelselt, kui üldse loobuda tahab, värskest ajalehest rääkimata. Ometi on see karm otsus lugejate tõrksusele vaatamata juba tehtud, kui tahame, et vanad ajalehed ja ajakirjad üldse püsima jäävad. Paberperioodika säilitamine tulevikus on veel lahendamata küsimus. Niisugune hoidla tuleb tõenäoliselt luua, nagu seda paljud riigid teinud on, ja kindlasti loodussõbralikumas keskkonnas kui seda on linnad või nende lähiümbrus. Siingi on veel läbimõeldud otsused vastu võtmata — ELNET Konsortiumil on kavas alustada vanade ajalehtede mikrofilmide digiteerimisega, et selle kaudu oleks lõpuks info ajalehtedest täistekstidena võrgu kaudu kättesaadav. Kas digiteerimine tõepoolest peab käima läbi mikrofilmimise ja kas see kohutavalt kallis töö on õigustatud? Kas ei piisaks esialgu mikrofilmidest? Kas ei tuleks alustada hoopis vahendusinfost — analüütilisest retrospektiivsest rahvusbibliograafiast? Siia juurde üks hiljutine tähelepanek Austraalia Riigiraamatukogust Sydneys. Minu küsimusele ajalehtede digiteerimise kohta vastati, et neil on hästi välja arendatud mikrofilmimise süsteem ja digiteerimine olla nende jaoks liiga kallis. Kahjuks ei ole praegu tagatud digitaalkoopiate säilivus. Kas ei peaks niisuguste otsustustega kaasnema ka tõsised majanduslikud arvestused? Austraalia elatustase on kümnekond korda kõrgem meie omast. Kas oleme neid küsimusi piisavalt kaalunud, kuna otsuseid peame langetama mitte ainult endi, vaid ka tulevaste põlvete jaoks?

Arvutiajastu ja kataloogid. Elektronkataloog on suurepärase abivahend koondkataloogina, eriti siis, kui seda saab kasutada raamatukogudest eemal olles, selgitamaks, kas ja kus üks või teine trükis asub. Mida kiiremini elektronkataloogi raamatuid sisestada jõuame, seda avatumad oleme raamatukogude kaudu iseendale ja kogu maailmale. Sirvides Eesti interneti lehekülgi, tundub, et oleks aeg hakata mõtlema Eesti teadusraamatukogude elektronkataloogi ühendamisele Eesti tuntumate internetivärvatega *Delfi*, *Neti*, *Index* jt. Praegusel ajal suure üllatusena tulevad tuntud eesti autorite raamatud kätte maailma interneti-portaalide, näiteks *Altavista* ja *Yahoo* kaudu koguni eestikeelsetena, paraku mitte Eestist.

Esmaülesandeks peaks siiski olema liita ühe serveri alla elektronkataloogi Tartu ja Tallinna osa. Kahest kohast otsimine on tülikas ja aeganõudev, tõsiselt takistab see ülevaate saamist ka analüütiliselt bibliografeeritud perioodikast, mis on Tallinna ja Tartu vahel jaotatud. Kuigi elektronkataloogi tuleb kasutada otsinguteks üha sagedamini, tunnetan praegu küll kaartkataloogi eeliseid, mis on esialgu kindlam ja selgem oma traditsioonilise liigisisese järjestusega. Et elektronkataloog oleks lugejatele lihtsalt ja loogiliselt kasutatav, peaks see olema tunduvalt paremini süstematiseeritud. Autori järgi otsides on autori kirjutatud, koostatud, toimetatud teosed segamini artiklitega ja lugejal on üsna raske selget pilti saada, mis on mis. Loodan, et ka meil säilivad kaartkataloogid veel vähemalt mõnikümmend aastat, nagu näiteks Austraalia Riigiraamatukogus, kus elektronkataloog toimib alates aastast 1980, kuid kaartkataloog on endiselt aktiivselt kasutatav. Paistsid silma pikad järjekorrad lugejaterminalide juures, kuigi viimaste arv ei olnud väike. Kaartkataloogi juures lugejad üksteist ei seganud ja ka selle sirvijaid oli piisavalt.

Bibliograafiate koostajana tean, missugust kergendust on arvutiajastu sellesse töösse toonud. Ei taha mõeldagi veel alles kümne aasta tagusele tegevusele, mil tuli kaartidele bibliografeerida, seejärel pikad nimekirjad mitmekordselt masinal ümber kirjutada ja korduvalt toimetada. See kõik on möödunud otsekuu halb unenägu ja noorem põlvkond ei kujuta niisugust tööd enam ettegi. Arvutiajastu annab võimaluse lihtsalt uusi andmeid jooksvalt lisada igasse bibliograafiasse ja peame järjest enam aru pidama, mida üldse trükituna vajame.

Aga otsing. Kuigi info on paremini kättesaadav, on probleeme nüüdki. Kõik vajalik ei ole siiski piisavalt lihtsalt leitav, otsisüsteemid raamatukogudes keerukad ja raskesti kasutatavad, info paikneb laiali erinevates baasides ja me isegi ei tea täpselt, kust mida leida, lugejatest-teabevajajatest rääkimata. Kust leida näiteks Eestis bibliografeeritavate ajalehtede nimekirja, kuigi neid bibliografeeritakse Eesti Rahvusraamatukogus andmebaasidesse *Littera*, *Majpol* ja mujalegi. Kas ei võiks see info olla näiteks Rahvusraamatukogu koduleheküljel? Elektronkataloogi sisestatakse ka ajakirjade artiklite kirjeid, kuid kuidas teab kasutaja, missuguseid ajakirju üldse bibliografeeritakse ja kust saab ta teada, mida otsida Tallinna, mida Tartu serveri kaudu. Kas selle kohta ei võiks saada infot kohe elektronkataloogi sisenedes? Omaette küsimus on, kas artiklid peavad olema ikka üheskoos raamatutega ja kuidas ning missuguste väljaannete artiklite täistekstid üldse on kättesaadavad?

Murelikuks teeb see, et nüüdseks on analüütiline retrospektiivne rahvusbibliograafia Rahvusraamatukogus lõpetatud. Seda jätkatakse vaid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus, kus majanduslik olukord Eesti raamatukogudest kindlasti kõige kasinam. Ometi on just see info veel kaua ajaloo uurijatele asendamatu ja äärmiselt vajalik, mida näitab vana perioodika väga aktiivne kasutamine igas raamatukogus, kus seda leidub. Nagu juba eelpool mainitud, peaks üks esimesi ülesandeid olema teha elektroonilisel kujul kättesaadavaks nii Tallinnas kui ka Tartus bibliografeeritu, sest on see ju meie retrospektiivse rahvusbibliograafia äärmiselt tarvilik osa, mida ei suudetud kopeerida ajal, kui vastav tehnika oli nigel.

Arvutiajastu annab bibliograafia hoopis uue elu ja arvan, et see ongi arvutielu, sest jooksev rahvusbibliograafia on elektroonilisel kujul hoopis hõlpsamini kasutatav kui kunagine lõputu kroonikate sirvimine. Kumuleeritud kujul olemasolev bibliograafia võiks olla trükivariandina ainult võib-olla kümneaasta nimestikena, kui sedagi vajatakse. Eriala- ja eriti personaalnimestike vajadus trükinimestikena peaks märgatavalt vähenema, sest üldjuhul on nende kasutajaskond üsna piiratud, samuti on arvutiversioonis bibliograafia pidevalt kõige värskemate andmetega täiendatav.

Igasugusel vahendusinfol on elektroonilisel kujul oma kindel ja asendamatu koht. Teada saada, kas ja kus raamat, ajakiri või artikkel asub, on arvuti vahendusel kiirem ja käepärasem. Samal ajal tuleb läheneda oma otsustustele ka lugejapoolselt, püüdes ette näha kasutaja oskusi ja teadmisi, sest muidu võib vajalik ja olemasolev teave jääda leidmata. Raamatukogude poolt nõuab see läbikaalutud otsuseid ja kokkuleppeid, sest töötame mitte üksnes tänase, vaid ka tulevase lugeja jaoks.

Tekst, mida tahan lugeda, millesse süveneda, tagasi vaadata, mõnikord ka märkusi teha, nõuab minu jaoks paberit. Ilusat raamatut, eriti luulekogu tahan käes hoida, nautida seda kui kunstiteost, tunnetades nii viisi luulet hoopis täiuslikumalt. Soovin, et ka uuel ajal jääks raamat mu laste ja lapselaste raamaturiulile.